

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА ІМ. І. КРИП'ЯКЕВИЧА

Україна

КУЛЬТУРНА СПАДЩИНА,
НАЦІОНАЛЬНА СВІДОМІСТЬ,
ДЕРЖАВНІСТЬ

2018
31

Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / гол. ред. Ігор Соляр; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2018. Вип. 31. 308 с.

Збірник об'єднує студії з історії, мовознавства та літературознавства.

В історичному блоці представлені наукові дослідження різних аспектів актуальних проблем історії, зокрема Західноукраїнської Народної Республіки, воєнної історії, а також про відомих людей та їх значення у формуванні української державності.

Мовознавчі студії розкривають проблеми історії української філології (явища староукраїнської мови XVI–XVIII ст., дослідження пам'яток) і діалектології (діалектної лексикографії).

Наукові публікації з літературознавства зосереджені довкола аналізу праць міжвоєнного періоду (Софія Яблонська-Уден, Михайло Рудницький) і відображають проблеми воєнного часу в сучасних текстах.

Ukraine: Cultural Heritage, National Consciousness, Statehood / Ed. Ihor Soliar; NAS of Ukraine, I. Krypiakevych Institute of Ukrainian Studies. Lviv, 2018. Vol. 31. 308 p.

The collection of scientific papers is an interdisciplinary edition of the Institute, which integrates studies in history, linguistics, and literary criticism.

The historical block is represented by studies of current problems of history, such as the history of the West Ukrainian People's Republic, military history, as well as investigations about famous persons and their importance in the formation of Ukrainian history.

Linguistic studies reveal issues in the history of Ukrainian language (phenomena in the Old Ukrainian language of the 16th-18th centuries, studies of monuments), and dialectology (dialectal lexicography).

Literary criticism studies focus on the analysis of works of the interwar period (Sofia Yablonska-Uden, Mykhailo Rudnytskyi), and reflect the problems of wartime in contemporary texts.

Рекомендувала до друку вчена рада

Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України
(протокол № 4 від 11.12.2018 р.)

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР

Соляр Ігор Ярославович, д.і.н., с.н.с. (Україна)

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Акіллі Алессандро (Achilli Alessandro), PhD (Australia)

Борчук Степан Миколайович, д.і.н., проф. (Україна)

Газдаг Вільмош (Gazdag Vilmos), PhD (Україна)

Даниленко Андрій (Danylenko Andriy), PhD, prof. (США)

Золтан Андраш (Zoltán András), dr hab., prof. (Угорщина)

Литвин Микола Романович, д.і.н., проф. (Україна)

Мозер Міхаель (Moser Michael), dr hab., prof. (Австрія)

Муравський Олег Іванович, к.і.н., с.н.с. (Україна)

Надрага Марта Степанівна, к.і.н., с.д. (Україна)

Пастух Тарас Васильович, д.філол.н., доц. (Україна)

Рембішевська Дорота Кристіна (Rembiszewska Dorota Krystyna), dr hab., prof. (Польща)

Романюк Михайло Васильович, к.і.н. (Україна)

Ситник Олександр Степанович, д.і.н., проф. (Україна)

Ястремська Тетяна Олександрівна, к.філол.н., с.н.с. (Україна)

УДК [94(477.8):355.1:355.343.4]»1918/1920»
DOI: 10.33402/ukr.2018-31-88-99

Павло ТКАЧУК

*доктор історичних наук, професор
начальник Національної академії сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7190-7887>
e-mail: mail@asv.gov.ua*

Леонід КРИВИЗЮК

*кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник
Наукового центру сухопутних військ
Національної академії сухопутних військ
імені гетьмана Петра Сагайдачного
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9094-4061>
e-mail: leonid.krivizuk@gmail.com*

УЧАСТЬ ПОЛЬОВИХ ДУХІВНИКІВ У ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ЗБРОЙНИХ СИЛ ЗУНР

Проаналізовано особливості служби польових духівників у Галицькій армії, їх участь у виховних заходах і просвітній, культурно-освітній діяльності серед стрілецтва. Відзначено, що священники Греко-Католицької Церкви (ГКЦ) взяли безпосередню участь у створенні перших загонів Галицької армії. На конкретних прикладах доведено, що в період українсько-польської та українсько-більшовицької війн удосконалено структуру служби польового капеланства, визначено завдання і компетенції його складових, викристалізовані ефективні форми й методи роботи. Констатовано, що польове духовенство Галицької армії відіграло важливу роль у підтримці високого морально-бойового духу особового складу та вихованні його в дусі патріотизму. Наголошено на високих особистих якостях капеланів, відзначено їх високий рівень національної свідомості й готовності до самопожертви.

Ключові слова: ЗУНР, капелани, Церква, патріотизм, культурно-освітня діяльність.

Духовенство Греко-Католицької Церкви брало масову участь у революційних подіях і державному будівництві Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР). «В Листопадовому Зриві з 1918 р., якого блискучим вислідом було створення ЗО-УНР, – писав о. Василь Лаба, згодом начальний духівник Українського Галицької армії (УГА), – у рядах її творців – геройських українських старшин і стрільців, політичних діячів і світських громадян, найшовся теж український духовник...

Майже у всіх галицьких містах і містечках, знані з їхньої громадянської діяльності, духовники були учасниками перебирання в українські руки влади і членами створення місцевих українських урядів... Наше духовенство збитою лавою стануло поруч світської інтелігенції й селянства під прапором власної державности й усіма можливими засобами її розбудовувало»¹. Ця тенденція актуалізує розвідку, змушує вдатися до детального аналізу діяльності капеланів у рядах Галицької Армії.

Особливості служби польових духівників у Галицькій армії, їх участь у виховних заходах і просвітній, культурно-освітній діяльності серед стрілецьтва – малодосліджена проблема в сучасній українській та закордонній історіографії. Окремі аспекти цієї проблеми відображено у спогадах сучасників подій або ж подано українськими істориками в контексті значно ширших тематичних ніш. Тому мета статті – всебічно дослідити діяльність духовенства в умовах бойових дій 1918–1920 рр. Методологічна основа – універсальні принципи історичного дослідження: наукова об'єктивність висвітлення різних аспектів проблеми, комплексність, історизм, критичний підхід до джерел. Застосовано також спеціальні історичні методи: історико-порівняльний, історико-типологічний, історико-системний тощо. Перспективний напрям подальших досліджень – аналіз трансформації політичних переконань капеланства в період державного будівництва ЗУНР, а також в умовах польсько-українського збройного протистояння (1918–1919).

Духovenство взяло активну участь у державотворчих процесах 1918 р. Митрополит А. Шептицький, єпископи Г. Хомишин, Й. Коциловський, священники С. Височанський, Ю. Дзерович, І. Капустянський, С. Картух, П. Карпінський, Е. Качмарський, С. Матковський, С. Метеля, С. Онишкевич, С. Петрушевич, О. Погорецький, О. Стефанович, І. Федевич, П. Філяс (Чину святого Василя Великого, ЧСВВ), М. Цегельський, Т. Чайковський, С. Юрик, І. Яворський були обрані членами Української Народної Ради (УНРади)². Активні учасники революційного перевороту, зокрема на Львівщині: декан А. Долинський (Броди), о. М. Герасимович (Лешнев), о. Левицький (Олесько), декан Д. Лепкий (Старий Самбір), С. Онишкевич (Рудки), о. М. Мосора (Сколе), о. М. Боберський, о. А. Мельник, о. Ю. Татомир й о. Ф. Рябій (Самбірщина), декан І. Волосянський (Сокаль), о. І. Ясеницький та о. А. Калужняцький (Дрогобиччина) й ін.³

Священники ГКЦ взяли безпосередню участь у створенні перших загонів Галицької армії. Зокрема, протоігумен ЧСВВ о. Платонід Філяс у зверненні до населення Жовківського повіту закликав: «Всім стати кріпко і непохитно вокруг нашої Національної Ради, яка наш нарід заступає перед цілим світом, захищати свою землю від ворогів». Священники Жовківщини організували урочисте «заприсяжнення перших військових підрозділів перед відправкою на фронт»⁴.

Чимало священників зголосилися добровольцями на службу в армію. Так, о. Теодор Чайківський з Яворова став спочатку польовим священником групи поручника Івана Клея, яка діяла в районі Яворів–Рава-Руська, а згодом – капеланом

¹ Лаба В. Заслужена роля польового духовника. *Українська Галицька Армія. Матеріали до історії*. Вінніпег, 1958. Т. 1. С. 310.

² Литвин М., Науменко К. *Історія ЗУНР*. Львів, 1995. С. 83–88.

³ Лебедович І. Роля українського галицького духовенства в Листопадовім Зриві. *Українська Галицька Армія. Матеріали до історії*. Вінніпег, 1958. Т. 1. С. 307.

⁴ Жовківщина. *Історичний нарис*. Львів; Балтимор, 1994. Т. 1. С. 113.

6-ї Равської бригади. Парох зі с. Вербиці зголосився до бойової групи «Угнів». Капеланом групи отамана К. Гофмана на Самбірщині став о. Іван Косонога, а о. Іван Колтонюк – групи «Лютовиська». Польові духівники, маючи досвід служби капеланами в австрійській армії, взяли на озброєння її організацію. «В державі, яка щойно організувалася, – зауважував о. Василь Лаба, – в розгарі війни, у відрізанні від церковного центру – Львівського Митрополичого престолу, ініціативні і досвідчені духовники робили те, що наказували хвиля й потреба»⁵.

Отже, з перших днів утворення військових формувань Галицької армії до них прийшли добровільно або були запрошені командантами десятки священників-патріотів, які й стали першими польовими духівниками. Вони розгорнули масштабну діяльність, спрямовану на військово-патріотичне виховання і піднесення морально-бойового духу українських стрільців та старшин.

У процесі військового будівництва утворилася структура служби польового капеланства Галицької армії, визначена Державним секретаріатом військових справ (ДСВС) 1 січня 1919 р. у наказі полковника Д. Вітовського «Організація духовництва Українського війська». В основу організації служби капеланів покладено випробувані зразки австрійської армії. Зауважимо, що значна частина польових священників проходила службу в цісарському війську, мала военний досвід.

Згідно з оприлюдненою схемою, при військовому міністерстві 1 січня 1919 р. утворено вищий орган польового духовенства – Зарядче преподобництво, яке очолив 34-літній священник із Рогатинщини, польовий духівник Легіону Українських січових стрільців (УСС) о. Микола Їжак. Преподобництво успадкувало всі справи та функції Фельдвікаріату австрійської армії. У наказі впроваджено організаційно-правові основи інституту військового священства: «Всі духовники Українського Війська підлягають Зарядчому Преподобництву ДСВС, при боєвих формаціях посередно, в кошах і окружних лічницях безпосередньо. Духовників військових покликуює Зарядче Преподобництво. Тих, які не були резервними духовниками австрійської армії, предкладає до іменування Державному Секретаріатові Військових Справ. В цей самий спосіб може наступити і звільнення від військової служби, якщо Зарядче Преподобництво узнає особу духовника за невідповідну»⁶.

При Начальній команді Галицької армії (НКГА) створено польове преподобництво на чолі з о. Андрієм Калятою, який постійно перебував в Ходорові. Він успадкував функції Фельдсуперіату при Головній команді австрійської армії. Відтак йому підлягали всі польові духівники бойових частин і з'єднань: від полку до корпусу. Так, польове преподобництво керувало діяльністю фронткових капеланів, а капелани запілля підлягали Зарядчому преподобництву у Станіславові. У складі штабів галицьких корпусів утворено референтури, яким підпорядковувалися відділи духівників бригад і полків, що обслуговували стрілецькі курені, сотні, батареї та інші підрозділи фронткових частин⁷.

Накази й розпорядження військового міністерства та Зарядчого преподобництва визначили компетенції й обов'язки польового духовництва щодо керівництва діяльністю служби військового капеланства, їх матеріального забезпечення, дотримання

⁵ Лаба В. Заслужена роля польового духовника... С. 311.

⁶ Вістник Державного Секретаріату Військових Справ (далі – Вістник ДСВС). 1919. Ч. 6. С. 6.

⁷ Футулуйчук В. Жандармерія ЗУНР. Донецьк, 2002. С. 60.

правового статусу, вирішення кадрових проблем: прийом на службу і звільнення, переведення до інших частин, присвоєння звань, надання відпусток тощо⁸.

Преподобництво ДСВС постійно піклувалося про поповнення капеланів для майже 100-тисячної Галицької армії. За підрахунками о. І. Лебедовича, у ній служило 96 священників ГКЦ, третина з яких загинула, що вдсятеро перевищило втрати фельдкуратів австрійської армії в роки Першої світової війни у відсотку до загальної кількості⁹. У лютому 1919 р. заступник військового міністра отаман П. Бубела за представленням о. М. Їжак наказав командирам корпусів і бригад «всіх богословів, здібних до військової служби передати Зарядчому Преподобництву ДСВС. Богослови, які мають закінчену духовну освіту, повинні були зголоситися до Зарядчого Преподобництва в цілі одержання духовних свячень»¹⁰. Інше розпорядження військового міністерства від 18 березня 1919 р.: усім богословам, що служили вояками в частинах армії за навчання належала відпустка до Станіслава до дня його закінчення й висвячення на капелана¹¹.

Військові священники були зрівняні у правах зі старшинами, користувалися певними привілеями. Упроваджено два ступені найменувань: польовий духівник і преподобник, причому останній мав кілька рангів. Підвищення у рангах здійснював уряд, згідно з представленнями військового міністра і Зарядчого преподобника. Списки іменувань публікували у Вістнику ДСВС.

Серед обов'язків польових духовників найвідповідальнішими відзначено: облік полеглих вояків, організацію їх поховань й облаштування стрілецьких цвинтарів. Виконувач обов'язків військового міністра отаман П. Бубела в наказі від 24 лютого 1919 р. наголошував: «Вітчизна і ми мусимо сплатити свій довг – повинність супроти наших борців-героїв! – Убитих, – оскільки відносини на фронті дозволять, хоронити на спеціальному «Козацькім кладбищі», заложеному чи то в полі чи на сільських та міських кладбищах, вибравши для цього найгарніше місце. Хоронити кожного убитого окремо. Могила мусить бути зазначена хрестом з таблицею, на котрій подано має бути ім'я і прізвище, місце, рік уродження і день смерті... Ні одна козацька могила не сміє залишатися без хреста і написі...»¹².

Преподобник о. М. Їжак у наказі від 4 лютого 1919 р. вимагав: «Всі духовники Українського Війська мусять як найсовісніше вести метрики смерті упавших в бою вояків так галицьких як і наддніпрянських [у складі Галицької діяли підрозділи Наддніпрянської армії Української Народної Республіки (УНР) – *Авт.*], а також членів ворожої армії». До метрик треба було додавати схему місця поховань, ім'я та прізвище священника, який брав у ньому участь. Преподобництво ДСВС надсилало свідчення про смерть родинам полеглих, вело загальний список втрач¹³.

Враховуючи вплив цих релігійних обрядів на морально-психологічний стан стрілецтва, 13 квітня 1919 р. головнокомандувач генерал М. Омелянович-Павленко наказав, щоб на похоронах вояків, окрім польового духівника, були присутні

⁸ Вістник ДСВС. 1919. Ч. 6. С. 6–7.

⁹ Шанковський Л. Українська Галицька Армія. Вінніпег, 1974. С. 320.

¹⁰ Вістник ДСВС. 1919. Ч. 7. С. 6.

¹¹ Центральний державний історичний архів України, м. Львів (далі – ЦДІАЛ України). Ф. 581. Оп. 1. Спр. 146. Арк. 18.

¹² Вістник ДСВС. 1919. Ч. 7. С. 5.

¹³ Вістник ДСВС. 1919. Ч. 6. С. 6.

безпосередні командири, а почесну варту становили для старшин – півсотня, а для стрільців – чота зі зброєю для залпу в момент поховання. Наказ передбачав надсилати повідомлення родинам про загибель і місце поховання, а також дані в місцеві церковні книги. 7 червня в армії запроваджено поминальним днем пам'яті всіх полеглих вояків держави¹⁴.

Треба додати, що уряд ЗУНР 1 лютого 1919 р. у Львові підписав угоду з поляками про дотримання Женевської та Гаазької конвенцій щодо умов утримання полонених та інтернованих вояків. Спеціальні пункти наголошували: «Раненим і хворим полоненим має бути запевнена належна опіка лікарська та релігійна по обряду ранених... Інтернованим треба забезпечити відповідну опіку лікарську та релігійну по їх обряду»¹⁵.

Так, у ході військового будівництва за участю вищого керівництва держави та ГКЦ була створена чітка система військового капеланства, підготовлено і видано низку законодавчих актів, які визначили обов'язки та компетенції всіх його структур, створені для плідного душпастирства капеланів Галицької армії.

У січні–лютому 1919 р. за короткий термін здійснено докорінну реорганізацію Галицької армії, в результаті якої вона складалася з трьох корпусів по чотири бригади в кожному й мала армійські частини та розгорнуте заплілля, військової навчальні заклади. Відповідно, поновилася структура польового капеланства. У підпорядкуванні Зарядчого преподобництва були: польове преподобництво, окружні військові команди, запасні частини, шпиталі й інші формації заплілля. Преподобництву при НКГА підпорядковувалися польові духівники корпусів (референти духовенства). Їх очолили авторитетні священики: 1-го корпусу – о. Петро Кашуба, а після його смерті – о. Яким Фещак, ЧСВВ, 2-го корпусу – о. Анатоль Бадилевич, а 3-го – о. М. Юзв'як.

Капелани корпусів, бригад, стрілецьких і гарматних полків, бригадних кошів та лічниць постійно перебували в середовищі стрілецтва й мали величезний позитивний вплив на особовий склад. Про їхню діяльність начальний духівник УГА о. Василь Лаба писав: «В чужих арміях український польовий духовник окрім своїх званевих, службових обов'язків не мав змоги вести яку-небудь народну роботу між українськими жовнірами... В рідній українській армії позиція польового духовника була куди інакша. Він найшовся в чисто українському середовищу... Коли він закликав під прапор і до вірності прапорові, коли говорив, що краще в рідній землі голову зложити, чим на ній рабом жити, то його слово звучало так, як проповідване ним «Господа слово»... Багато польових духовників УГА вкрилися славою справжніх героїв, що разом зі стрільцями стояли на самих передових боєвих позиціях, разом з ними запускалися на стежі, наражували себе одинаково, як і стрільці. Багатьох, около 40, покрила рідна земля, за яку вони віддали своє життя»¹⁶. Усі законодавчі акти, накази й розпорядження Преподобництва ДСВС щодо організації й діяльності інституту військового духовенства ґрунтувалися на постановках Рима та митрополита УГКЦ. Зокрема, 24 лютого 1919 р. о. М. Їжак у наказі капеланам армії наголошував, що у Великодній сповіді треба керуватися вказівками Папи Римського від 4 вересня 1914 р. і 6 лютого 1915 р., що встановлювали її порядок для

¹⁴ Стрілець. 1919. 13 квітня. С. 1.

¹⁵ Вістник ДСВС. 1919. Ч. 9. С. 7.

¹⁶ Лаба В. Заслужена роля польового духовника... С. 312.

вояків, які йшли в бій. «Повновласти, дані св. Отцем для духовників усіх воюючих національностей – не держав, – існують аж до цілковитого закінчення війни»¹⁷.

Урочисті богослужіння на фронті мали для вояків неабияке значення. Колишній поручник залоги Степан Шах про Літургію на Великдень 1919 р. писав: «Ми влаштували перед церквою, при гарній погоді, військову параду під час обходу. При першому співі отця «Христос Воскрес» віддали обі сотні трикратну почесну сальву вистрелів, а з тисячної групи сокальських парафіян і наших бійців понеслась могутнім хором радісна воскресна пісня «Христос Воскрес із мертвих» і була це найсвітліша хвиля з нашої служби при УГА»¹⁸.

З'їзд духовенства ГКЦ 7–8 травня 1919 р. прийняв ухвалу, в якій відзначав потужну роль галицького духовенства в розбудові молодого республіки, її армії. У вітальній телеграмі командуванню і воякам Галицької армії, опублікованій в армійській газеті «Стрілець», зазначалося: «Українське греко-католицьке духовенство шле щирий привіт і слова глибокої пошани для наших геройських військ, цілим серцем жертвує їм всі свої сили для допомоги і молить Всевишнього Бога о благословення справедливого, святого діла, кріпкої сили і побіди для освободження цілої дорогої Вітчизни від пихатих ворогів»¹⁹.

Душпастирська служба капеланів Галицької армії визначалася, насамперед, їх особистими якостями, національною свідомістю, патріотизмом і готовністю до самопожертви. Не випадково майже третина з них загинула в боях та під час епідемії тифу восени 1919 – взимку 1920 рр. Незважаючи на небезпеку для життя, вони були поруч зі смертельно хворими.

Про це свідчать факти. На той час службу відбували 12 священників. Про одного з них – польового духівника 5-ї Сокальської бригади о. О. Баранського – о. В. Пашковський писав: «Пригадую собі ту світлу постать Отця Баранського, котрий ділив гірку долю нашої УГА. Він, добряга, с правдивою посвятою помагав стрільцям, де лише міг. Від них заразився плямистим тифом і довгий час боровся зі смертю». Про іншого згадував о. І. Лебедович: «До найбільш відважних польових духовників УГАрмії і активних священників, належить о. Теодор Чайківський, польовий духовник 6-ї бригади 1-го корпусу УГА»²⁰. Він здобув освіту в Перемишльській духовній семінарії, Львівському університеті, був висвячений 1911 р. єпископом К. Чеховичем. Населення Яворівщини обрало пароха депутатом УНРади. Колишній старшина 6-ї Равської бригади Т. Наконечний згадував: «День і ніч працював о. Теодор Чайківський, займаючись дуже часто справами чисто військовими. День і ніч ходив до кожного стрільця зокрема, пояснюючи потребу боронити рідну хату. Ні на хвилину не зражувався різними неприємностями, а своїми гарячими, патріотичними проповідями ворухив душу. Всю свою силу і увесь труд, все знання і життя жертвував для ідеї, для котрої горіла його щира, високо-благородна душа. Ні свята, ні дня, ні хвилини не було вільної в о. Теодора Чайківського. Увесь час своєї служби в Українській армії був на фронті – в окопах разом зі стрільцями, заохочуючи їх до витривалості. Не було в бригаді ні одного чоловіка, котрий не

¹⁷ Вістник ДСВС. 1919. Ч. 7. С. 5.

¹⁸ Лебедович І. Полеві духовники Української Галицької Армії. Вінніпег, 1963. С. 19.

¹⁹ Стрілець. 1919. 11 травня. С. 1.

²⁰ Лебедович І. Полеві духовники... С. 92.

любив би його як батька і товариша, чи то в бою, чи в спокою, в біді чи серед достатків, в здоровю чи в хворобі»²¹. Патріот України загинув у бою з більшовицькою кіннотою 2 травня 1920 р. під Жмеринкою.

Польовий духівник 9-ї Белзької бригади о. Остап Гайдукевич у книзі спогадів із фронтового життя згадував: «Дві доби не спав, ноги неначе повіднімало. А сяду, то зараз засипляю... Не вспів голови приклонити, як дають знати, що на західному кінці села, там до останньої хати, принесли важко раненого. Немає ради! Спішу туди»²².

Колишня медсестра шпиталю 1-го корпусу Марія Янів згадувала священика 10-ї Янівської бригади о. Володимира Демчука: «Парох села Вигнанки біля Брюхович, гарно розумів справу священика в армії. Як лише прийшли відділи УГА до Вигнанки зайняти позиції до наступу на Львів, отець Демчук зараз же зголосився в команданта частини, щоб сповняти обов'язки Духовника при частині. Відтоді я бачила о. Душпастиря серед війська на найбільше висунених позиціях проти ворога... з хрестом в руках, все між стрільцями на фронті»²³.

У спогадах духівник шпиталю о. П. Боднар, ЧСВВ, писав: «Фронт був недалеко – з початку в Жирівці, а відтак у Сваряві, віддаленій понад кілометр від Жовкви. Роботи було багато. З фронту, переважно ночами, привозили ранених. Я ходив день за днем по лічницях і сповідав наших хлопців... Заповнена була не тільки лічниця, але і деякі приватні дома». Коли у травні 1919 р. у Жовкву зайшли польські війська, капелан потрапив у полон, згодом – до львівських «Бригідок», де перебувало в ув'язненні 42 галицькі священики, серед яких о. Андрій Ішак, капелан українського гарнізону у Львові. На прохання о. П. Боднара, йому дозволили опікуватися українцями – військовополоненими та цивільними – в тюрмах Львова»²⁴.

Командування корпусів, бригад і полків усвідомлювало, що діяльність військового духовенства позитивно впливає на моральний стан та боєздатність вояків. Вони з повагою ставилися до капеланів, створювали необхідні умови для їхньої роботи. Відзначимо, що командир 2-го корпусу генерал М. Тарнавський – вихідець зі священицької родини с. Барилів на Радехівщині.

Зразково була організована робота капеланів, зокрема в 1-й бригаді УСС отамана О. Букшованого. У 1-му полку капеланом був о. Михайло Кравчук, 28-літній священик із Калущини, висвячений митрополитом А. Шептицьким. У спогадах він писав: «Великодних Свят щодня, часто зранку до вечора, сповідав стрільців, що були розташовані в околиці Самбора». Польовий духівник постійно перебував із бійцями під час травневих драматичних боїв 1919 р. і блискучій наступальній Чортківській операції, в якій неодноразово відзначалося командування полку. Священик був у близьких відносинах із письменником Мирославом Ірчаном (А. Баб'юком), стрілецьким поетом-пісенником Романом Купчинським, активно співпрацював із пресовою квартирою бригади»²⁵.

«Про польових духовників УГА можна говорити лише в суперлятивах, – слушно відзначав Лев Шанковський. – Це були справжні герої, вірні друзі своїх стрільців,

²¹ Лебедович І. Полеві духовники... С. 204.

²² Гайдукевич О. Було колись. Із записок польового священика. Львів, 1937. С. 23.

²³ Америка. 1955. 6 жовтня. С. 1.

²⁴ Лебедович І. Полеві духовники... С. 94–100.

²⁵ Там само. С. 144–145.

які з'являлися всюди там, де треба було подати добре слово чи навіть особистий приклад. Стрільці любили своїх польових духовників і беззастережно вірили їм»²⁶.

На відміну від фельдкуратів австрійської армії і військових священників російської, які обмежувалися суто релігійними справами, духівники Галицької армії втручалися в усі сфери військової служби й побуту. Вони підтримували тісні зв'язки з місцевим населенням і своїми колишніми парафіями. Зокрема, духівник Бережанської бригади о. Е. Ковч перед Великоднем 1919 р. зібрав на Батьківщині подарунки для вояків і з делегатами Бережан привіз на фронт. Він пройшов усю війну, перебув польський концтабір. 1943 р. його заарештували гестапівці за перебування євреїв, і він загинув у Майданеку.

Духівником 11-ї Стрийської бригади був о. Василь Опарівський, який зголосився до УГА з перших днів війни і показав себе патріотом Батьківщини, став прикладом мужності для стрільців та старшин. Капелан трагічно загинув у червні 1919 р.²⁷. Зазначимо, що його дочка Наталія стала пізніше дружиною провідника Організації українських націоналістів (ОУН) Степана Бандери. Батько глави ОУН о. Андрій Бандера був польовим духівником 3-ї Бережанської бригади, пройшов бої УГА 1919–1920 рр. Згодом повернувся на парафію у с. Старий Угринів на Станіславщині. 1941 р. його репресували органи Народного комісаріату внутрішніх справ (НКВС) і стратили в київській тюрмі²⁸.

Коли Галицька армія відступила за Збруч та з'єдналася з Армією УНР, структура її військового капеланства збереглася недоторканою. Начальний капелан армії о. М. Іжак постійно наголошував корпусним духівникам, капеланам бригад, полків та інших частин, щоби вони продовжували виконання обов'язків, а також враховували, що вояцтво Армії УНР і місцеве населення сповідують православну віру. Треба було встановлювати та підтримувати дружні зв'язки із православним духовенством, зокрема військовим.

Уряд ЗУНР і командування УГА брало до уваги те, що місцеве населення довгий час перебувало у складі Російської імперії, піддавалося впливу чужої ідеології, національній дискримінації та належало до Російської Православної Церкви (РПЦ). До того ж упродовж чотирьох років українців розділяв фронт світової війни й вони білися один з одним під чужими прапорами.

Галицькі капелани насамперед намагалися налагодити відносини з місцевими священиками, домовлялися про проведення Літургії в їхніх храмах. Місцеві мешканці досить прихильно ставилися до Служб, які відправляли капелани УГА українською мовою в супроводі гарного стрілецького хору. Польовий духівник 11-ї Стрийської бригади о. О. Гайдукевич свідчив, що населення Наддніпрянщини, особливо сільське, досить позитивно реагувало на діяльність священників іншої конфесії й просило відправити Службу або навіть очолити їхні парафії. ««Прохаємо щоб ви в нас остали на парохії. Хорошо служите, по нашому, значить, по-українські» – говорили вони. З подібними пропозиціями стрічалось більше наших польових духівників на східноукраїнських землях»²⁹.

²⁶ Шанковський Л. Українська Галицька Армія... С. 320.

²⁷ Вісті (Мюнхен). 1959. 29 листопада. С. 1.

²⁸ Енциклопедія історії України. Київ, 2003. Т. I. С. 177.

²⁹ Лебедович І. Полеві духовники... С. 119.

Проте російські православні єрархи застерігали духовенство й вірних від контактів із греко-католиками. Кам'янецький єпископ Пімен забороняв своїм священникам вступати в контакти з греко-католицькими капеланами Галицької армії, не дозволяв надавати храми для відправ³⁰.

Найяскравіше засвідчена відданість армійського духовенства Церкві та народові у трагічні часи масової епідемії тифу восени 1919 р., що завдала армії втрат, які перевищували бойові. Вважають, що в листопаді 1919 р. близько 15 тис. стрільців і старшин армії охопила епідемія. Преподобництва ДСВС і НКГА скерувало всіх капеланів, парохів із резерву у військові лічниці. Навіть єрархи майже безперервно перебували біля хворих. У ті дні заразився й помер преподобник армії о. М. Іжак. Його замінив о. В. Лаба.

Про свою працю о. М. Кривуцький, ЧСВВ, розповідає: «Шпиталі містились в літніх дерев'яних бараках... Сповідати хворих почав від бараків I. і II. полків, опісля перейшов до бараків III. і IV. полків. Мій порядок був звичайно такий: рано в каплиці Служба Божа, відтак снідання, а опісля я йшов до шпиталю і причащав вояків, висповіданих попереднього дня. По скінченні св. Причастя я сповідав в наступному бараці хворих вояків, зразу лише галичан, а опісля й місцевих, бо просили... Люди по цих військових шпиталях вмирили дуже численно, бо був великий брак лікарів, санітарів, і лікарств»³¹.

Майже всю службу польовим духівником УГА у шпиталях провів 28-літній священник Іван Лебедович. Він згадував: «Хворі на тиф, в гарячці, стрільці і старшини Української Галицької Армії приїздили до шпиталю зі запаленням легенів, або перестудами. Я обходив кожного дня усі кімнати відвідував хворих, уділяв св. Тайни та потішав... Кожного дня вмирало на тиф кілька, а тої й кільканадцять стрільців і старшин. Я зажадав від команди шпиталю, щоб технічна частина приготувляла домовину для кожного померлого і заявив, що не буду відправляти похорону, доки це не буде виконане, бо стрілець заслужив собі бодай на домовину... Ми зайняли одну частину католицького кладовища в Вінниці і там хоронили наших старшин і стрільців»³².

Теплими словами згадував капелана 6-ї Равської бригади о. Т. Чайківського колишній старшина Т. Наконечний: «Цілоденні походи, недоспані ночі, жар, курява і голод виснажили стрілецьтво до краю. Кожний бажав відпочити, бо думав, що треба скріпити свої сили до нових боїв. Та не відпочивав наш духовник. Де найбільший гурток стрільців, там він приходить, сідає, виймає тютюн (сам не курив) і частує стрільців. Звільна починає розмову і зачаровує змучене украї стрілецьтво своєю батьківською розрадою. Вони щасливі і він з ними. Шляхотна душа Духовника відчувала і розуміла душевні переживання і муки українського стрілецьтва та його палкі пориви до волі, до сонця»³³.

На початку лютого 1920 р. Галицька армія внаслідок катастрофічного стану змушена була піти на союз із Червоною армією та одержала понад двомісячний перепочинок, її хворих вояків вивезли до шпиталів Одеси. Було здійснено реорганізацію армії: із залишків корпусів сформували три повноцінні бригади. Водночас

³⁰ Каровець М. ЧСВВ. Зі Записок польового духовника бригади УСС. *Українська Галицька Армія. Матеріали до історії*. Вінніпег, 1958. Т. I. С. 126.

³¹ Лебедович І. *Полеві духовники...* С. 149.

³² Там само. С. 170.

³³ Бережанщина у спогадах емігрантів. Тернопіль, 1993. С. 205.

командування червоної 12-ї армії та її політичний провід на чолі з В. Затонським намагалися негайно ліквідувати інститут польових капеланів. Були ліквідовані Преподобництва ДСВС і НКГА, а також референтури корпусів. Польові духівники цих структур пішли у бригади.

Враховуючи релігійність особового складу армії та намагаючись зберегти над нею вплив, нове командування на чолі з В. Порайком було змушене обережно діяти у сфері релігійної політики. Майже всі священники залишалися у війську на посадах «учителя моралі» або вчителів для неграмотних вояків. Фактично вони продовжували виконувати свої обов'язки, стрільці та старшини відвідували Службу Богу, яку часто служили галицькі капелани. Святочно пройшов Великдень 1920 р. «На Великдень прибули ми у велике село Багринівці, – згадував о. І. Лебедович. – По середині села велика площа, а на ній гарна мурована церква. Я пішов до місцевого священика і попросив дозволити відправити в церкві співану Службу Богу. «Служить і для моїх і своїх», – сказав місцевий священик. Зібрався хор зі старшин. В 10-й рано почалася Богослужба. Прийшли стрільці і старшини полку, але більшу частину церкви заповнило місцеве населення. Вони з великою увагою слідували за цілим ходом богослуження. Коли почалась проповідь, ціла хвиля посунулася в сторону престолу і ловила кожне слово науки, голошене українською мовою. З великими похвалами стрічались відтак наші стрільці, що «галичани» гарно співають. Це мало великий вплив на відношення населення до нашої армії. Старшини і стрільці почувались наче серед своїх родин. Місцеве населення гостило їх і обдаровувало крашанками»³⁴.

Однак урочистостям Служби Божої перешкоджали. Зокрема, коли о. І. Брикович і командир куреня зупинилися на марші в селі, політкомісари довго чинили спротив, але завдяки тиску з боку місцевих селян відступили. «Співають стрільці, співає присутній народ, – описував подію її учасник сотник М. Демчук. – Отець Брикович голосить проповідь. Малює тернистий шлях армії, її жертви, могили без хрестів, говорить про кров, проляту за волю. «Засумуй трембіто та по всьому світу, що пропало галичанам сорок тисяч цвіту». – Ніщо марно не гине, навіть маленьке зеренце, здається, зогнило, пропало, а прийде весна, а воно кільчиться і дає плід, так і ваші труди, ваша кров, зродить волю Україні! Вперед, стрільці, до Галичини, там ждуть вас катовані ваші рідні», – закінчив проповідь. Плачуть люди, котяться сльози по обличчях стрільців, обтирають сльози й політруки і – диво – познимали шапки»³⁵.

Необхідно відзначити, що глава уряду радянської Росії В. Ленін оголосив рішучу боротьбу з Церквою. Розгорнувся масовий терор проти служителів Православної Церкви, антирелігійна пропаганда стала державною політикою. Були розстріляні тисячі священників, єрархів Церкви, зокрема митрополит Київський і Галицький Володимир.

20 квітня 1920 р. інститут польових капеланів у Галицькій армії ліквідовано. Всіх духівників наказано вивезти до Києва. Це спричинило обурення і стало однією з причин антибільшовицького виступу галицьких бригад на фронті. 24 квітня більшовицькі війська витиснули їх за лінію польського фронту, де ті потрапили

³⁴ Лебедович І. Полеві духовники... С. 175.

³⁵ Там само. С. 105.

в полон й були скеровані у концтабори. Галицька армія припинила існування, а разом із нею – інститут польових капеланів.

Так, польове духовенство Галицької армії відіграло важливу роль у підтриманні високого морально-бойового духу особового складу та вихованні його в дусі патріотизму й високої дисципліни. Цьому сприяли визначні особисті якості капеланів, висока освіченість, національна свідомість і самопожертва в ході кровопролитних битв за українську державність, вірність церковним ідеалам. У період українсько-польської та українсько-більшовицької війн була відпрацьована структура служби польового капеланства, завдання і компетенції її структур, ефективні форми й методи роботи в ситуаціях, які виникали у боротьбі за державність.

REFERENCES

1. Entsyklopediia istorii Ukrainy. (2003). (Vol. 1). Kyiv [in Ukrainian].
2. Futuluichuk, V. (2002). *Zhandarmeriia ZUNR*. Donetsk [in Ukrainian].
3. Haidukevych, O. (1937). *Bulo kolys. Iz zapysok polovoho sviashchenyka*. Lviv [in Ukrainian].
4. Karovets, M. (1958). ChSVV. Zi Zapysok polovoho dukhovnyka bryhady USS. *Ukrainska Halyska Armiia. Materialy do istorii*. (Vol. 1). Winnipeg [in Ukrainian].
5. Laba, V. (1958). Zasluzhena rolia polovoho dukhovnyka. *Ukrainska Halyska Armiia. Materialy do istorii*. (Vol. 1). Winnipeg [in Ukrainian].
6. Lebedovych, I. (1958). Rolia ukrainskoho halyskoho dukhovenstva v Lystopadovim Zryvi. *Ukrainska Halyska Armiia. Materialy do istorii*. (Vol. 1). Winnipeg [in Ukrainian].
7. Lebedovych, I. (1963). *Polevi dukhovnyky Ukrainskoi Halyskoi Armii*. Winnipeg [in Ukrainian].
8. Lytvyn, M., & Naumenko, K. (1995). *Istoriia ZUNR*. Lviv [in Ukrainian].
9. Pokhlebin, V. (1997). *Velikaia voina i nesostoiavshyisia mir*. 1941–1945–1994. Moscow [in Russian].
10. Shankovskiy, L. (1974). *Ukrainska Halyska Armiia*. Winnipeg [in Ukrainian].
11. Volynets, N. (Ed.). (1993). *Berezhanshchyna u spohadakh emihrantiv*. Ternopil [in Ukrainian].
12. *Zhovkivshchyna. Istorychnyi narys*. (1994). (Vol. 1). Lviv; Baltimore [in Ukrainian].

Pavlo TKACHYK, Leonid KRYVYZIUK

PARTICIPATION OF CHAPLAINS IN THE LIFE OF THE ZUNR ARMED FORCES

The article analyzes the features of the chaplaincy service in the Galician Army, participation in training, educational and cultural activities among the riflemen. It was noted that priests of the Greek Catholic Church took part directly in the creation of the first Galician Army units. On concrete examples it has been proved that during the Ukrainian-Polish and Ukrainian-Bolshevik wars the structure of the chaplaincy service was improved, tasks and competences of its structures were determined, effective forms and methods of work were crystallized. The purpose of the study is to comprehensively explore the activities of the clergy in the context of the fighting of 1918–1920. The methodological basis of the article is the universal principles of historical research (scientific objectivity of the coverage of versatile aspects of

the problem, complexity, historicism, critical approach to sources). Also applied are special historical methods (historical-comparative, historical-typological, historical-systemic, etc.). It was stated that the chaplains of the Galician Army played an important role in maintaining the high morale and combat spirit of the personnel and educating it in the patriotism spirit. It is emphasized on high personal qualities of chaplains, their high-level national consciousness and readiness for self-sacrifice. The perspective direction of further research is an analysis of the transformation of chaplaincy's political beliefs during the state construction of the ZUNR, as well as in the conditions of the Polish-Ukrainian armed confrontation (1918–1919).

Keywords: ZUNR, chaplains, church, patriotism, cultural and educational activity.

ЗМІСТ

ІСТОРИЧНІ СТУДІЇ

Актуальні питання української історії	3
Мисак Наталія. Ідеї соборності та самостійності в українському молодіжному середовищі Галичини наприкінці XIX – початку XX століття.	3
Фіногенов Олег. «Ліонський сюжет» (1924) у діяльності Західноукраїнського товариства Ліги Націй.	16
Стасюк Олександра. Роль рад депутатів трудящих у процесі радянізації Західних областей УРСР (1939–1941)	26
Лук'янченко Світлана. Агропромисловий комплекс Рівненської області в першій половині 1960-х років	38
До 100-річчя ЗУНР.	46
Дацків Ігор. Діяльність зовнішньополітичної служби Західноукраїнської Народної Республіки в 1918–1923 роках	46
Королько Андрій. Становлення і функціонування органів української влади на Снятинщині періоду ЗУНР (1918–1919)	54
Пірко Марія. Видавничі проекти державного секретаріату ЗУНР	79
Ткачук Павло, Кривизюк Леонід. Участь польових духівників у життєдіяльності збройних сил ЗУНР.	88
Пагіря Олександр. ЗУНР і національно-визвольний рух на Закарпатті в 1918–1919 роках.	100
Воєнна історія	127
Ткачук Андрій. Політика безпеки в коаліційній угоді депутатських фракцій у Верховній раді України V скликання	127
Попко Сергій. Державна програма співробітництва України з НАТО на 2001–2004 роки: пріоритети та завдання у контексті євроатлантичної інтеграції.	137
Постаті	145
Сова Андрій. Внесок Івана Боберського в підготовку та проведення Шевченківського здвигу 1914 року у Львові	145
Патер Іван. Суспільно-політичні процеси в Галичині 1919–1920 року в оцінці Євгена Чикаленка (за матеріалами «Щоденника»)	156
Соляр Ігор. Дмитро Левицький у визвольних змаганнях українців у 1914–1923 роках.	170

Середюк Марія. Громадсько-політична діяльність Володимира Целевича в роки національно-визвольних змагань (1918–1923)	181
Каменцев Денис. «Мене завжди тішило й почасти дивувала та велика напружена праця, яку переводять наші вояки...»: роль Володимира Сальського в організації української військової еміграції (1921–1940)	190
Кравець Наталія. Національно-культурна діяльність Василя Проходи в таборах військовополонених у роки Першої світової війни	203

МОВОЗНАВСТВО

Осінчук Юрій. Лексика на позначення Божих Осіб, святих і ангелів в українському історичному словнику за редакцією Євгена Тимченка.	213
Bahniuk Nataliya. Researching written monuments in the context of changing scientific paradigms	233
Черевко Ірина. Здобутки української діалектної фразеології ХХІ століття	240

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Гаврилів Тимофій. Ідентичнісні імплікації: «З країни рижу та опію» Софії Яблонської-Уден	251
Когут Софія. Видавничі стратегії Михайла Рудницького міжвоєнного періоду: ідеї, проекти, перспективи	267
Ругар Христина. Мандрівка до (своєї) пам'яті: міжвоєнний Львів і Львів у часі Другої світової війни в сучасному українському тексті (на матеріалі романів «Музей покинутих секретів» Оксани Забужко й «Танго смерті» Юрія Винничука)	278

ОГЛЯДИ ТА РЕЦЕНЗІЇ

Лановик Мар'яна. [Рец.]: «Пов'язати розгублені кінці життя і мистецтва» [на]: Мочернюк Н. Поза контекстом: Інтермедіальні стратегії літературної творчості українських письменників-художників міжвоєнної: монографія. Львів: Вид-во Львівської політехніки, 2018. 392 с. + 16 кольор. вкл.	286
Романюк Михайло. [Рец. на]: Сова А., Тимчак Я. Іван Боберський – основоположник української тіловиховної і спортової традиції / за наук. ред. Євгена Приступи. Львів: ЛДУФК, Априорі, 2017. 232 с.	295
Yastremska Tetiana. Dialectological studies: history, topics, structure.	300